

DOI: 10.32347/2786-7269.2026.16.128-139

УДК 70.12

докт. арх., професор **Крупа Міхал**,
michal.krupa@pk.edu.pl, ORCID: 0000-0002-2199-0598,
Краківський технологічний університет, факультет архітектури,
Республіка Польща

КОРОТКА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МІСТА ЗАКОПАНЕ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАХИСТОМ КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТУ МІСТА

Стаття стосується історії просторового розвитку міста Закопане, розташованого в Польщі, в Малопольському воєводстві, біля підніжжя Татр. Це місто, яке формувалося з середини XIX століття, зберегло до сьогоднішнього дня виняткову атмосферу завдяки великому запасу пам'яток культурної спадщини. Метою статті було проаналізувати історію становлення міста, а також сучасний стан збереження пам'яток, що дійшли до наших днів. На цій основі автор визначив і вказав найважливіші виклики та проблеми в галузі охорони історичної спадщини Закопаного і дійшов висновку, що планування заходів з охорони та ревальовізації, а також програми догляду за пам'ятками мають у цьому випадку пріоритетне значення.

Ключові слова: Закопане; культурна спадщина; консерваційна охорона; історична архітектура

Вступ

Закопане розташоване в Польщі, в Малопольському воєводстві, і є центром Татранського повіту. Воно знаходиться біля підніжжя Татр, що зробило його одним з найбільших центрів зимових видів спорту, який навіть називають «зимовою столицею Польщі».

Це місто має багату історію та не менш багатий фонд пам'яток культурної спадщини, до якого входять як об'єкти громадського призначення, колишні готелі та пансіонати, так і реліквії дерев'яного народного будівництва.

Метою дослідження є представлення на тлі історії просторового розвитку курорту та його культурної спадщини поточних викликів, пов'язаних із захистом його культурного ландшафту. Областю дослідження є місто Закопане в його нинішніх адміністративних межах.

Часовий діапазон досліджень охоплює XIX століття, коли Закопане почало кристалізуватися як курортний центр, XX століття, коли Закопане перетворилося на один з найважливіших польських курортів, аж до XXI

століття, коли були проведені дослідження в галузі сучасних форм охорони культурної спадщини міста та проблем і викликів, пов'язаних з цією охороною.

Методи дослідження

Для потреб даного дослідження були використані такі методи дослідження як архівний пошук, плановий метод, польові дослідження та аналітичний метод.

Архівний пошук полягав в аналізі письмових, картографічних та іконографічних джерельних документів, що стосуються історії просторового розвитку Закопаного.

У свою чергу, планова методика базувалася на аналізі картографічних джерел, тобто архівних планів (Першого військового знімка – Королівства Галичини та Лодомерії з 1779–1783 рр. та Королівства Угорщини з 1782–1785 рр., XIX-вічних кадастрових карт та Другої військової зйомки з 1861-1864 років), сучасних геодезичних підкладок та фотодокументації, включаючи наземні та аерофотознімки.

Для потреб цієї роботи було також проведено широкі польові дослідження на території Закопаного, під час яких було виконано детальну фотографічну інвентаризацію.

У дослідженнях було також застосовано аналітичний метод. Він був пов'язаний з аналізом усіх джерел та інформації, отриманих в рамках проведених досліджень.

Історія просторового розвитку Закопаного

Історія розвитку поселень на території пізнішого Закопаного почалася ще в XIV столітті. Спочатку це поселення мало виключно сезонний характер і було пов'язане з пастушими стежками, що пролягали через цю місцевість [1]. З часом притулки пастухів були замінені постійними будівлями, насамперед будівлями, що виконували житлову та господарську функції [2]. Населення прибувало з різних напрямків, але найчастіше з околиць Хохолова та Нового Таргу. Різноманітність напрямків поселення вплинула на формування численних хуторів, які стали зародком пізнішого населеного пункту.

У свою чергу, зародки поселення в районі пізнішої вулиці Крупувки, тобто на території сучасного центру міста, могли з'явитися навіть наприкінці XVI століття. Однак спочатку тут існувала лише вузька дорога, якою пастухи пересувалися з сільської місцевості в бік Рівні Крупувки, тобто галявини, яку місцеве населення використовувало для випасу худоби [2]. Ця територія розвивалася відносно повільно, про що свідчать збережені до сьогодні архівні картографічні документи, зокрема найстаріший з них – карта Галичини та Лодомерії, складена в 1779–1783 роках, яка є фрагментом Першого військового знімка (див. рис. 1). Аналіз даного плану дозволяє зробити висновок, що

наприкінці XVIII століття поселення на території сучасних Крупувок були ще відносно малорозвиненими.

Незалежно від вищезазначеного, слід зазначити, що з XVIII століття на території Закопаного існували два населені пункти, важливі з точки зору розвитку місцевості, а саме Навсі, в районі сучасної вулиці Костієліської, та Гути Гамерські, в сучасних Кузніцях (долина Бистра). Наприкінці XVIII століття Навсі складалося з сільських будівель, до яких входили господарські угіддя з однокімнатною хатою та стайнею. У свою чергу, в долині Бистра на початку XVIII століття сформувався металургійний центр, який розпочав свою діяльність у 1701 році [3]. Обидва центри були пов'язані Крупівками.

Рис. 1. Закопане та район сучасної вулиці Крупувки, позначені на карті Галичини та Лодомерії 1779–1783 років. Опрацювання М. Крупа. Копія карти [в:]
Архів КНАiKZ, WA PK, s.v.

Протягом наступних 50 років аналізована територія не зазнала значних змін, про що свідчить кадастровий план Закопаного від 1846 року, на якому в районі пізнішої вулиці Крупувки позначено органічно розвинену забудову у вигляді окремих груп будинків та мережу доріг, яка тільки починала формуватися. Карта також показує початок процесу розпаювання ділянок (див. рис. 2) [4].

Архівні дані свідчать, що близько 1850 року в Закопаному було виділено 12580 земельних ділянок, 976 будівельних ділянок, а також 4 бруковані дороги. Однією з них була дорога, що вела від Нового Таргу в напрямку Вітова, на місці якої зараз проходять вулиці Каспровіча, Новотарська та Косьцеліська. Друга дорога пролягала сучасними вулицями: Храмцівки, Ягеллонської, Халубінського аж до Кузніц. Третя дорога була пов'язана з сучасною вулицею

Крупувки (яка раніше, до 80-х років XIX століття, називалася Дорогою до Кузниць) та вулицею Замойського, а четверта – це дорога, що веде сучасною вулицею Стромою до Зуба. Окрім чотирьох вищезазначених доріг, у середині XIX століття в Закопаному існували також старі металургійні та гірничі дороги, а також шляхи, що вели до тодішніх більших населених пунктів [5].

У аналізованій період релікти забудови, пов'язані з пастушацько-луговим господарством, зосереджувалися на території Рівні Крупової, переважно в її центральній та верхній частинах. Натомість уздовж вулиці Крупової на той час була забудова у вигляді фермерських господарств, доповнена двома лісопилками.

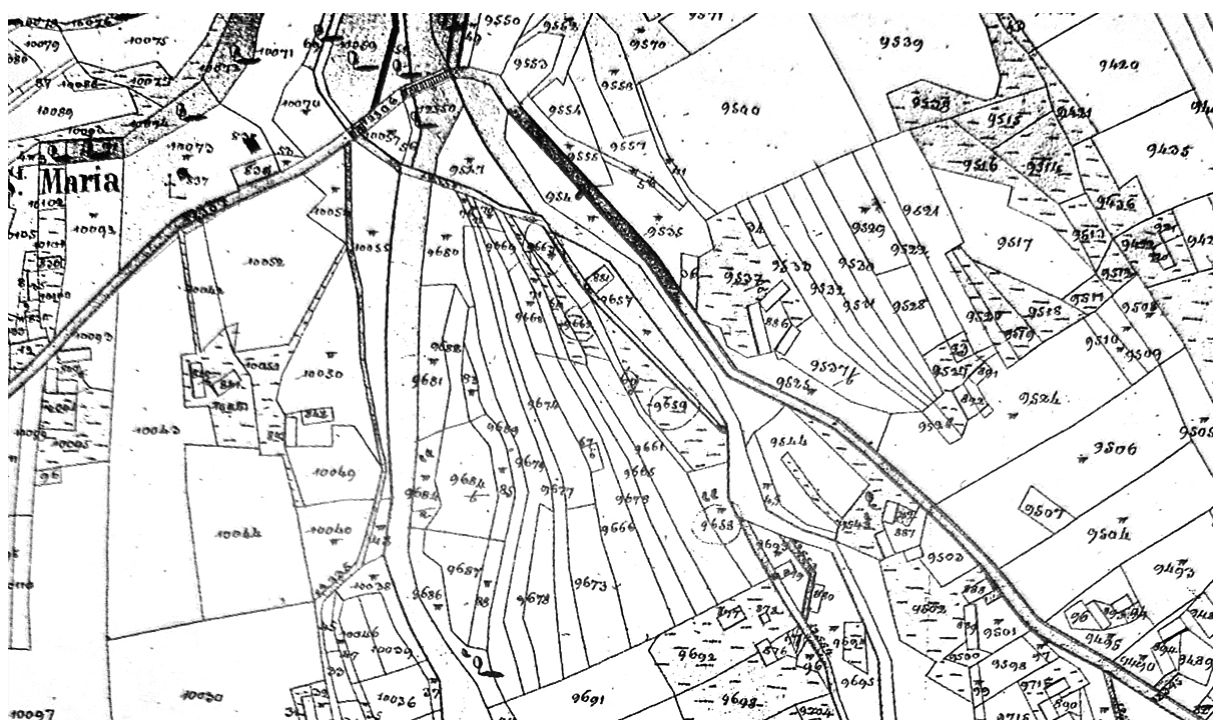

Рис. 2. Закопане на кадастровому плані Закопаного з 1846 року.

Копія перемальованої карти [в:] Архів КНАiKZ, WA PK, s.v.

Зміни в динаміці розвитку забудови Закопаного відбулися на початку другої половини XIX століття, що було відображено на карті Галичини та Буковини 1861–1864 років. На Крупівках та вздовж інших вже прокладених вулиць Закопаного почали зводити нові будівлі. Однак вони ще мали розрізнений характер, а їх зростання ще більш підкреслює органічну структуру цього просторового плану.

Підсумовуючи, протягом приблизно двадцяти років — з середини XIX століття до приблизно 1870 року — система доріг Закопаного не зазнала істотних змін. Водночас можна спостерігати помітне поживлення будівельної діяльності, що призвело до ущільнення забудови в районі Круповок та вулиці Костієліської. Отже, протягом десяти років місцевість зазнала чергових змін у

будівельній тканині, зокрема в районі вулиць Крупівки, Храмцівки та струмка Бистра.

Період до кінця XIX століття пов'язаний з освоєнням наступних ділянок і будівництвом нових об'єктів, особливо вздовж вулиць Новотарської, Храмцівської, Халубінського, Замойського та Сенкевича (див. рис. 3). У цей період також на захід від вулиці Крупівки було засновано ринкову площу з тимчасовим ринковим павільйоном, що було пов'язано з розвитком торгівлі в місті [6].

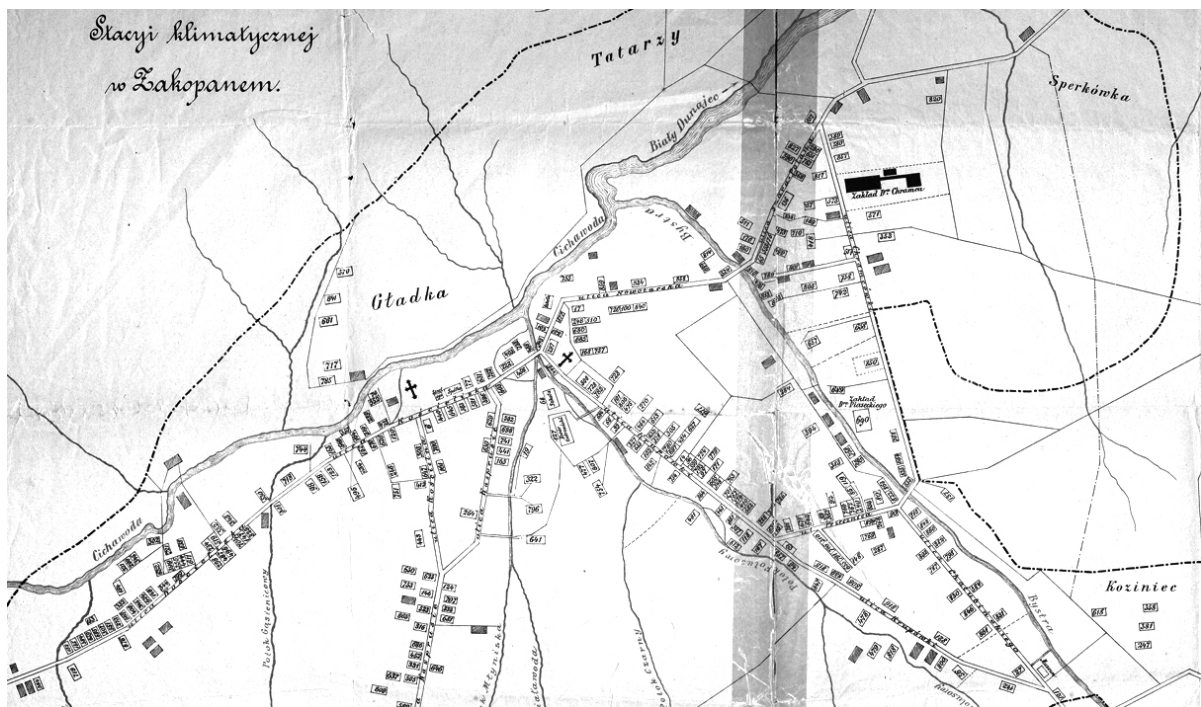

Рис. 3. Карта кліматичної станції в Закопаному з 1900 року. Цифрова копія карти [в:]
Архів КНАiKZ, WA PK, s.v.

На рубежі XIX і XX століття Казімеж Енгель розробив для Закопаного план регулювання, який мав на меті впорядкувати інтенсивний розвиток міста і визначити його напрямок розвитку [1, 7]. Цей план та його положення почали застосовувати на практиці в наступні роки.

Просторовий та архітектурний розвиток Закопаного продовжувався. Протягом перших двох десятиліть XX століття центр міста, що включав, зокрема, вулицю Крупівки та прилеглі до неї території, поступово забудовувався. Цей процес був пов'язаний з необхідністю прокладання нових доріг, які об'єднували окремі групи забудови в єдину структуру [8].

Прогресивний розвиток міста як у просторовому, так і в архітектурному вимірі тривав, в результаті чого в 1925 році Закопане отримало статус містечка [8].

Незабаром після цього був розроблений черговий план регулювання, спрямований на визначення напрямків розвитку містечка на наступні роки.

Рис. 4. Карта Закопаного 1910 року. На карті позначено центр міста з вулицею Крупувки. Опрацювання автора. Карта [в:] Національний архів у Кракові, 29/663/0/6/907.

Закопане отримало міські права в 1933 році, що спричинило необхідність складання плану забудови Закопаного та місцевих правил [6].

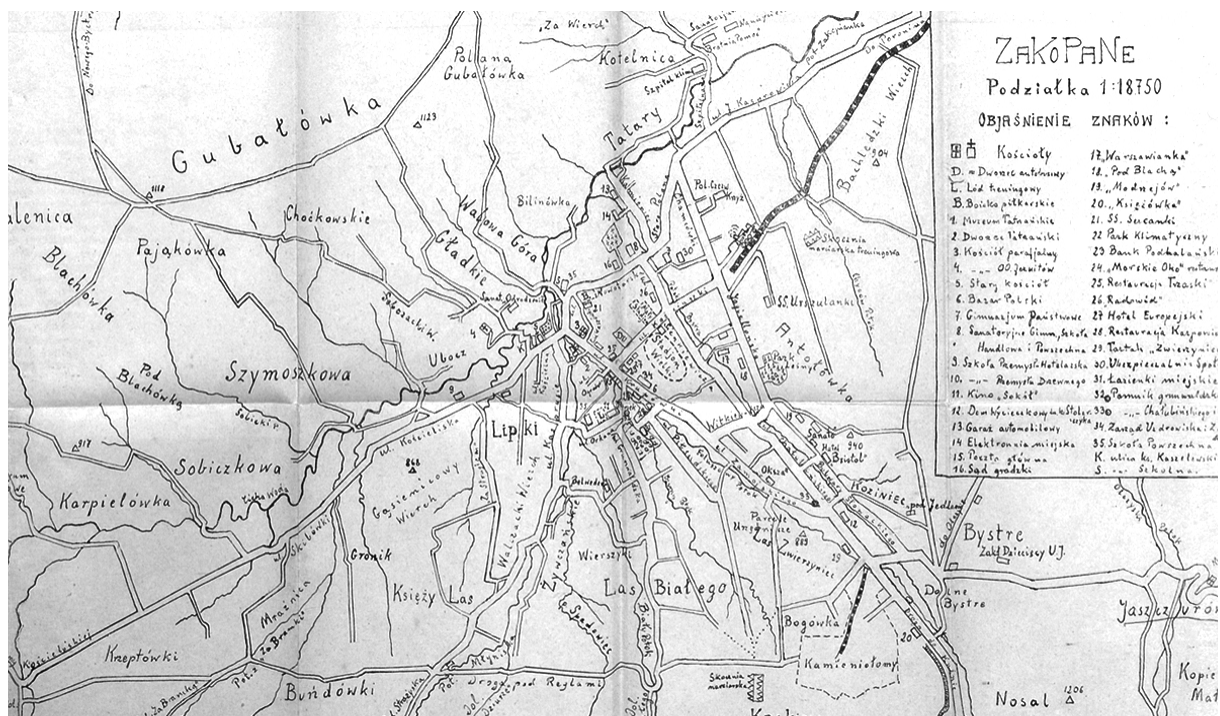

Рис. 5. Карта Закопаного 1934 року. Цифрова копія карти [в:] Архів КНАіКЗ, WA РК, s.v.

Вищезазначений період – це час інтенсивного розвитку туризму, рекреації та лікувальної справи, що безпосередньо вплинуло на необхідність будівництва вокзалу та розширення транспортної інфраструктури, яке полягало, зокрема, у ремонті та брукуванні вулиць, а також будівництві мостів і пішохідних мостів. Паралельно в Закопаному розбудовували та модернізували спортивну та рекреаційну інфраструктуру, таку як стадіони, тенісні корти, а в зимовий період – ковзанки [6, 9].

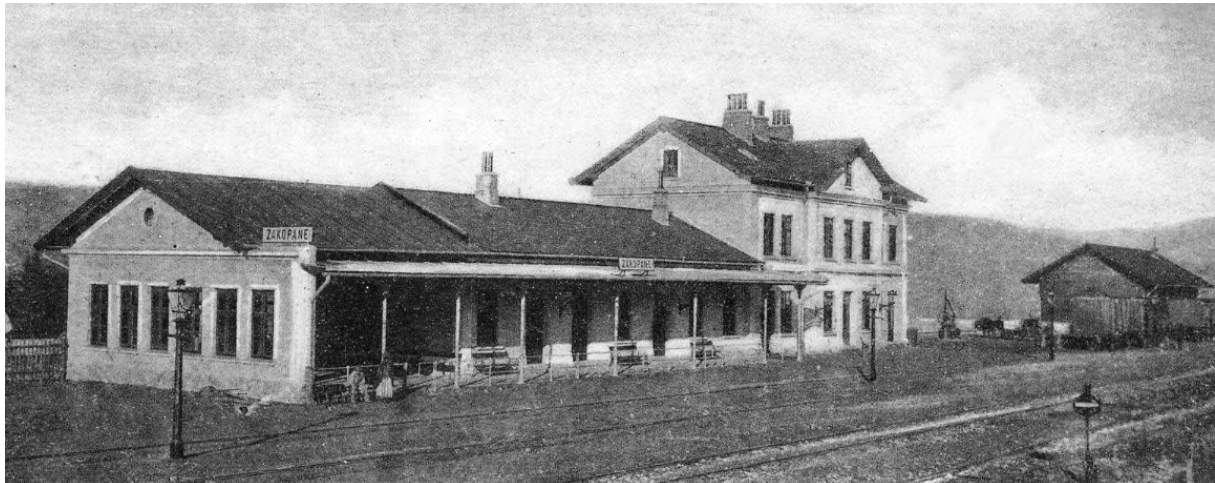

Рис. 6. Вид на залізничний вокзал у Закопаному на початку XX століття, на старовинній листівці. Копія листівки [в:] Архів КНАiKZ, WA PK, s.v.

Рис. 7. Вид на центр Закопаного на початку XX століття, на старовинній листівці. Вдалині видно парафіяльну церкву. Копія листівки [в:] Архів КНАiKZ, WA PK, s.v.

Під час Другої світової війни німецькі солдати охоче відпочивали в Закопаному. У той час не будували багато нових будівель, що було пов'язано з

дотриманням будівельних норм, що діяли в Генеральному губернаторстві. Однак проводилися роботи з прибирання, реконструкції та розширення існуючих об'єктів, зокрема на вулиці Крупувкі. Тоді було прибрано, зокрема, територію ринку та вулицю Грюнвальдську [10].

Рис. 8 а, б. Вид на центр Закопаного і вул. Крупувки в першій половині ХХ століття, на старовинній листівці. Копія листівки [в:] Архів КНАiKZ, WA PK, s.v.

Аналіз архітектури Закопаного з кінця ХІХ століття до приблизно середини ХХ століття вказує на її явну стильову різноманітність. На території міста з'являлися об'єкти, що представляли закопанський стиль, так званий швейцарський стиль та міжнародний курортний стиль, а також будівлі, що мали риси історизму, еkleктизму та модернізму. Одночасно будувалися прості дачні хати та скромні житлові будинки, що нагадували традиційне народне будівництво [1, 8, 11].

У другій половині ХХ століття до вищезазначених об'єктів додалися будівлі значно більшого масштабу, пов'язані з розвитком масового туризму та виконанням Закопаном міських функцій. Місто повинно було задовольнити зростаючі потреби як приїжджих, так і постійних мешканців. У цей період почали будувати будинки відпочинку та санаторії, а також об'єкти громадського призначення, такі як лікарні, школи та багатоповерхові житлові комплекси.

Що стосується просторового планування, яке сформувалося в Закопаному протягом останніх 150 років, слід зазначити, що воно мало і досі має органічний характер, що означає, що воно формувалося поступово, без заздалегідь визначеного плану. Цю тезу підтверджують архівні плани, додані до цієї думки.

Подібно до цього, забудова також була і залишається розташована в Закопаному органічно і хаотично, в переважній більшості, особливо в центрі, без заздалегідь визначеного плану. Спочатку її будували вздовж головних доріг, а вже потім в глибині органічно сформованих «кварталів». Їх архітектурний стиль також дуже різноманітний, оскільки будівлі в Закопаному зводилися в

різні періоди протягом останніх понад 150 років, мали різні функції, різних засновників (більш або менш заможних, більш або менш обізнаних з міжнародними тенденціями), а також неодноразово, не завжди контрольованим чином, перебудовувалися, розширювалися тощо.

Консерваційна охорона спадщини міста в даний час

Культурна спадщина Закопаного наразі складається з історичних об'єктів, зокрема колишніх будівель громадського призначення, таких як пошта чи школи, а також колишніх готелів і пансіонатів, реліквій народної архітектури, таких як колишні хати чи садиби, а також міських і сільських забудов.

Ці об'єкти охороняються кількома способами.

Тут слід нагадати, що в польському Законі про охорону пам'яток та догляд за пам'ятками від 23 липня 2003 року, в розділі 2, в статті 7, серед форм охорони пам'яток, у випадку нерухомих пам'яток, перераховано: запис до реєстру пам'яток; визнання пам'яткою історії; створення культурного парку; визначення охорони в місцевому плані просторового розвитку (або в рішенні про визначення місця розташування інвестиції громадського призначення/рішенні про умови забудови тощо) [12].

У зв'язку з вищезазначеним, ці найцінніші, з огляду на історичну цінність, об'єкти захищені індивідуальними або територіальними записами в реєстрі пам'яток Малопольського воєводства. Наразі в цьому реєстрі знаходиться загалом 83 пам'ятки [13].

Крім того, центр міста разом з вулицею Крупувки охороняється іншою формою захисту, а саме тут було створено культурний парк під назвою «Культурний парк району вулиці Крупувки», який був заснований на підставі Постанови № XII/183/2015 Ради міста Закопане від 3 вересня 2015 року. Включення даної території до консерваційної охорони шляхом створення тут культурного парку було продиктовано бажанням «захистити культурний ландшафт та зберегти видатні ландшафтні території з нерухомими пам'ятками, характерними для місцевої будівельної та поселенської традиції вздовж вулиці Крупувки, яка є носієм історичного розвитку сільської, урбаністичного, архітектурного та культурного розвитку міста Закопане». Відповідно до положень вищезазначеної резолюції «територія Культурного парку охоплює всю вулицю Крупувки з прилеглими до неї транспортними та оглядовими шляхами. Він охоплює: частину вулиці Косцеліської – від перехрестя з вулицею Крупувки до Старого кладовища на Пексовому Бжизку разом зі Старою церквою, частину вулиці Новотарської з найближчими до Крупувки дерев'яними будівлями; вулицю J. Зборовського з фасадами житлових будинків; частину вулиці Костюшка – від перехрестя з вулицею Крупувки до перехрестя з Алеями 3 Травня; частину вулиць Огородної та М. Заруського з колишнім

Будинком Туриста; вулицю генерала А. Галиці; Площа Незалежності та прилеглі до неї забудови; фрагмент вулиці Ветеранів Війни, вулиця С. Сташиця, що проходить від Міського парку, через перехрестя з вулицею Крупувки до Алеї 3 Травня; частина вулиці Я. Пілсудського, що охоплює найближчі забудови від вулиці Крупувки; найближчу територію, що охоплює будівлі на перехресті вулиць Крупівки, С. Віткевича, В. Замойського та К. Тетмайера. Крім того, Культурний парк також охоплює будівлі та площі, що знаходяться в найближчому оточенні самої вулиці Крупівки, простір яких значно впливає на її краєвидові та експозиційні якості» [14].

На території Закопаного також діє так званий муніципальний реєстр пам'яток. Однак це не є формою охорони пам'яток, а лише збіркою, переліком нерухомих пам'яток з території даної громади (ст. 22 Закону). Пам'яток з території міста Закопане, включених до муніципального реєстру пам'яток, налічується 1287 [15].

Висновки

Закопане – це унікальне місто в масштабах Польщі – колишній курорт, розташований біля підніжжя Татр, з винятковим історичним надбанням. Це надбання, як зазначено вище, охороняється декількома способами. Однак цю охорону, а також турботу власників історичних об'єктів необхідно посилювати та розвивати.

Серед найбільших викликів, що стоять сьогодні як перед суспільством, так і перед місцевою владою та органами охорони пам'яток у сфері охорони історичних пам'яток Закопаного, автор вказує насамперед на: освіту суспільства в галузі необхідності охорони пам'яток, щоб ними могли насолоджуватися наступні покоління; популяризацію знань про культурну спадщину міста (про архітектуру, історичні райони), а також перевірку списку об'єктів, внесених до реєстру пам'яток та до муніципального реєстру пам'яток, з метою їх впорядкування. Важливими є також програми догляду за пам'ятками та конкретне, далекосяжне планування в галузі ревальовізації та охорони територіальної та архітектурної спадщини міста.

Список літератури

1. Moździerz Z., Архітектура та просторовий розвиток Закопаного 1600-2013, Закопане 2013, с. 27, 53.
2. Hołub-Pasewiczowa Z., Скотарство та кочовництво в Татрах та передгір'ї Татр, Краків 1931.
3. Сіаржевський В., З історії промисловості в Кузніцях Закопанських, «Татри. ТПН» 2006, № 1 (15), с. 56–59.
4. Кушнір К., Закопанська улоговина на карті Мега 1779–82, «Тека сучасної архітектури гірських земель» 1993, вип. 1, с. 15.

5. Ваґ Р., Образ парафії Закопаного на початку її існування у світлі кадастрових планів, [в:] 150 років парафіяльної організації на Подолі 1847–1997, М. Рокош (ред.), Краків 1998, с. 97-99.
6. Moździerz Z., Marcinek R., Історичний нарис просторового розвитку та архітектури культурного парку Крупувки в Закопаному, рукопис, Краків – Закопане 2016, с. 26.
7. Жихонь С., Просторовий розвиток і будівництво, [в:] Закопане. Чотириста років історії, т. 1, Краків 1991, с. 419–482.
8. Модзьєр З., Архітектура та просторовий розвиток Закопаного 1600-2021, Закопане 2021.
9. Закопане. Журнал, присвячений справам Закопаного, Татр та Подоля, 1939, № 2, 3.
10. Йост Г., Закопане під час окупації, Глівіце 2009.
11. Жихонь С., Елементи просторової структури польського та словацького Підтатрів'я, рукопис, Краків 1967.
12. Закон про охорону та збереження пам'яток від 23 липня 2003 р., [в:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>, доступ: 30.12.2025.
13. Реєстр пам'яток у Малопольському воєводстві, [в:] wuo.z.malopolska.pl, доступ: 30.12.2025.
14. Постанова Ради міста Закопане від 3 вересня 2015 р. про створення культурного парку під назвою «Культурний парк району вулиці Крупувки», [в:] http://pkk.zakopane.eu/assets_files/content/10/my_esc.pliki/plik/Uchwa_a_PK_3_wrze_nia.pdf, доступ: 30.12.2025.
15. Муніципальний реєстр пам'яток муніципалітету Закопане, [в:] [file:///C:/Users/domin/Downloads/EWIDENCJA%202021%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/domin/Downloads/EWIDENCJA%202021%20(1).pdf), доступ: 30.12.2025.

PhD, DSc Eng. Arch. **Michał Krupa**, Professor of CUT,
Cracow University of Technology, Faculty of Architecture, Poland

AN OUTLINE OF THE HISTORY OF ZAKOPANE'S DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF CHALLENGES RELATED TO THE PROTECTION OF THE TOWN'S CULTURAL LANDSCAPE

The article concerns the history of the spatial development of the town of Zakopane, located in Poland, in the Małopolska Province, at the foot of the Tatra Mountains. The town, which began to take shape in the mid-19th century, has retained its unique atmosphere to this day thanks to its large number of cultural heritage monuments.

The aim of the article was to analyse the history of the town's development, as well as the current conservation of monuments that have survived to this day. On this basis, the author identified and pointed out the most important challenges and problems in the protection of Zakopane's historical resources and concluded that the planning of conservation and restoration measures, as well as programmes for the care of monuments, are of paramount importance in this case.

Keywords: Zakopane; cultural heritage; conservation protection; historical architecture.

REFERENCES

1. Moździerz Z., *Architektura i rozwój przestrzenny Zakopanego 1600-2013*, Zakopane 2013, pp. 27, 53. {in Polish}
2. Hołub-Pacewiczowa Z., *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podtatrzu*, Kraków 1931. {in Polish}
3. Siarzewski W., Z dziejów przemysłu w Kuźnicach zakopiańskich, „*Tatry. TPN*” 2006, no 1 (15), pp. 56–59. {in Polish}
4. Kuśnierz K., Kotlina Zakopiańska na Mapie Miega 1779–82, „*Teka Architektury Współczesnej Ziemi Górskich*” 1993, iss. 1, p. 15. {in Polish}
5. Bąk P., *Obraz parafii zakopiańskiej w początkach jej istnienia w świetle planów katastralnych*, [in:] 150 lat organizacji parafialnej na Podhalu 1847–1997, M. Rokosz (edit.), Kraków 1998, pp. 97-99. {in Polish}
6. Moździerz Z., Marcinek R., *Rys historyczny rozwoju przestrzennego i architektury obszaru parku kulturowego Krupówki w Zakopanem*, typescript, Kraków – Zakopane 2016, p. 26. {in Polish}
7. Żychoń S., *Rozwój przestrzenny i budownictwo*, [in:] Zakopane. Czteryście lat dziejów, vol. 1, Kraków 1991, pp. 419–482. {in Polish}
8. Moździerz Z., *Architektura i rozwój przestrzenny Zakopanego 1600-2021*, Zakopane 2021. {in Polish}
9. *Zakopane. Czasopismo poświęcone sprawom Zakopanego, Tatr i Podhala*, 1939, no 2, 3. {in Polish}
10. Jost H., *Zakopane czasu okupacji*, Gliwice 2009. {in Polish}
11. Żychoń S., *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, typescript, Kraków 1967. {in Polish}
12. *Act on the Protection and Care of Monuments of 23 July 2003*, [in:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>, access: 30.12.2025. {in Polish}
13. *Register of monuments in the Małopolska Province*, [in:] wuo.malopolska.pl, access: 30.12.2025. {in Polish}
14. Uchwała Rady Miasta Zakopane z dnia 3 września 2015 r., w sprawie utworzenia parku kulturowego pod nazwą "Park Kulturowy obszaru ulicy Krupówki", [in:] http://pkk.zakopane.eu/assets_files/content/10/my.esc.pliki/plik/Uchwa_a_PK_3_wrze_nia.pdf, access: 30.12.2025. {in Polish}
15. Municipal Register of Monuments of the Municipality of Zakopane, [in:] [file:///C:/Users/domin/Downloads/EWIDENCJA%202021%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/domin/Downloads/EWIDENCJA%202021%20(1).pdf), access: 30.12.2025. {in Polish}